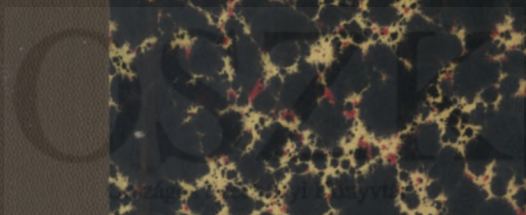
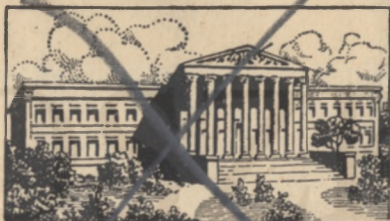

12697

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

017331

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KIS MAGYAR RETORIKA

IRTA

GAAL MÓZES

MÁSODIK KIADÁS

13.

BUDAPEST, 1911.
STAMPFEL-FÉLE KÖNYVKIADÓHIVATAL
(Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részv.-társ.)

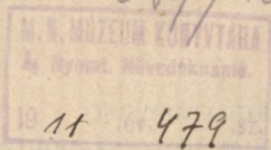
Swc.
407

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

12.697/13

BEVEZETÉS.

A *retorika* azoknak a prózai írásműveknek az elméletét tárgyalja, melyekben az előadásnak nemcsak értelmesnek, hanem *szépnek* is kell lennie.

Ide sorozzuk: 1. a történetírást, 2. a szónoki műveket és 3. az értekező prózai műveket.

A novella, rajz, regény, mint prózai művek szintén ide tartoznak, de ezekről részletesen a *poétikában*, a költői művek elméletében fogunk megemlékezni.

I. A történetírás.

1. A történetírás elmélete,

A történetírók a valóban megtörtént, fontos eseményeket beszélnek el, mégpedig úgy, amint azok megtörténtek. Az a céljuk, hogy az egyes nemzetek, korszakok vagy nevezetes emberek életének eseményeiből igaz képet fessenek, s azt okulásul a jövő nemzedék elé állítsák.

Mindaz, ami a világteremtés óta az emberek életében megtörtént: tárgya lehet a történeti műnek, de mert akkora anyagot felölelni fölösleges is, lehetetlen is, a történetíró csak azokra az eseményekre fordítja a figyelmét, amelyek az emberiség, illetve az egyes nemzetek fejlődésére vagy hanyatlására hatással voltak.

Az *egyetemes* vagy *világtörténet* az egész világ fontos eseményeit mondja el; a *részleges történet* vagy egy-egy nemzet, vagy csak bizonyos kor eseményeire szorítkozik; a *monográfia* és *életrajz* megelégszik egy ember vagy egy kiváló esemény hiteles elbeszélésével.

A történetíró igazságot keres, tehát *hitelesnek* kell lennie.

2. A történetíró forrásai.

Legközvetlenebb forrása a *tapasztalat*. Ha a történetíró korabeli eseményeket mond el, akkor mint szem- vagy fültanú ebből a forrásból merít. Látszólag ez a leghitelesebb forrása a történetírásnak, de valóban hitelessé csak úgy lesz, ha a történetíró teljesen tárgyilagos (objectív) tud lenni, ha sem rokon-, sem ellenszenvét nem érezteti.

Régibb idők eseményeit csak meglevő, írott forrásokból, szájról-szájra járó hagyományból meríti. Ennek a forrásnak a használatánál szigorú és igazságos ítélőképességre van szüksége, hogy az adatok közül, főleg ha azok egymással ellenkeznek, ki tudja választani a helyeset.

A történetíró a következő forrásokból meríthet:

1. *Mondák, regék, hagyományok*, melyekben mindig van valami igaz (a történeti alap).

2. *Krónikás feljegyzések, évkönyvek*, melyeket abból a célból írtak hajdanában, hogy az utókor tudomást vegyen a szóban forgó eseményekről.

3. *Feliratok* (épületeken, sírköveken), *okmányok*, melyek a régi idők egyes eseményeire vagy szereplő személyek életére világot vetnek.

4. Mindennemű írott maradvány, mely a fontosabb eseményekre, az események színhelyére vagy a szereplő személyekre vonatkozik.

Mindezek a források az adatokat, az úgynevezett nyers anyagot szolgáltatják a történetírónak. Az ítélőképesség segítségével a történetíró kiválasztja a céljainak megfelelő anyagot s úgy dolgozza fel, amint az tervének a legjobban megfelel.

3. *Minő ismeretekre van a történetírónak szüksége?*

A források felkutatásához s az adatok megértéséhez és kiszemeléséhez a történetírónak számos ismeretágra van szüksége. A régi okmányok, feliratok elolvasása megkívánja, hogy a történetíró értse a régi írásmódokat (*paleografia*); a régi épületek, töredékek, romok, szobrok, háziszerszámok, melyeket a régiségtárakban kegyelettel őriznek, szintén nyomra vezetik a történetírót, ezekhez is

kell értenie. A tudománynak ez az ága, a régiségtan (*archeologia*). Továbbá szükséges a régi cimereknek (*heraldika*), érmeknek és pénzeknek (*numismatika*), okiratoknak (*diplomatika*) és feliratoknak (*epigrafika*) az ismerete.

Minthogy a régi történetírók latinul írtak, s a görög történetírók műveiben is van vonatkozás a később jelentőségre jutott nemzetek történetére, kívánatos, hogy a történetíró ezeket a *nyelveket* ismerje; ezzel kapcsolatosan a *hitélet*, a *népszokások*, a *földrajz* és a legújabb időben kiváló fontosságú *statisztika* szintén a történetírás segítő-tudományai közé tartoznak.

A történetírónak a műveltségi viszonyokról sem szabad megfeledkeznie, s így az egyes nemzetek irodalmának *főbb jelenségeit* is számon kell tartania.

4. Az előadás kétféle módja.

A hiteles adatok feldolgozása kétféleképpen történik: vagy elmondja az eseményeket abban az időrendben, amint megtörténtek, vagy szorosabb okbeli összefüggésük szerint. A történeti előadásnak előbbi módja az *időrendi* vagy görög névvel *chronologiai*; utóbbi módja az az oknyomozó vagy görög névvel *pragmatikus*.

A történetírás eleinte tisztán időrendi feljegyzés volt. Ez a *krónikás* módszer, midőn az író nem törődött az előzményekkel, nem hozta az egyes eseményeket kapcsolatba egymással, hanem legjobb belátása és tudomása szerint elmondta sorjában mindazt, amit tudott: a fontosat is, a kevésbé fontosat is, amit olvasott és amit ő maga látott.

Az effajta krónikás történeti művek, mint források, csak kellő óvatossággal és szigorú kritikával

használhatók, mert a krónika-író minduntalan közbevegyíti a maga véleményét, érezteti rokon- vagy ellenszenvét, holott az igazságra törekvő történetírónak sem az egyiket, sem a másikat éreztetnie nem szabad.

Az *oknyomozó* vagy *pragmatikus* történetírónak, ha az események sorrendjén nem is változtat, arra kell törekednie, hogy a rendelkezésére álló anyagot mindenekelőtt céljának megfelelően elrendezze. Kiválassza azt, ami lényeges, összefüggést keressen és találjon az események között; a szereplő személyeket mintegy újra életre keltse, s az elmúlt idők keretébe beleilleszsze.

Néha egymástól nagyon távol eső s látszólag össze sem függő események között szoros kapcsolat van. A krónikairók az eseményt magát, nem pedig az események összefüggését nézték, s így a kapcsolatot nem találták meg, mert nem is keresték.

A pragmatikus történetíró a rendelkezésére álló anyagot részekre osztja, egy-egy nevezetes eseményt tesz az egyes részeknek középpontjává, vagy a kor legkiválóbb szereplője körül csoportosítja az általa vagy az ő hatása alatt véghez vitt eseményeket.

A világtörténet írója nem fogja évről-évre párhuzamosan krónikába foglalni a világ fontosabb eseményeit, hanem korszakokat különböztet meg (ő-kor, középkor, újkor, legújabb kor); a nemzetek történeteinek írói szintén nagyobb korszakokra osztják, pl. a magyar nemzet történetírója az uralkodó családok szerint csoportosítja, vagy a nemzet életére állandóbb hatással levő események szerint osztja fel.

A pragmatikus történetíró egy-egy nemzetet olybá tekint, mintha *egy* ember volna, mindarról számot ad, ami fejlődésére hatással volt, vagy

abban őt megakadályozta; nem részletez olyan körülményeket, melyek éppen hétköznapi voltuknál fogva lényegtelenek.

Olykor szüksége van arra is, hogy elmélkedjék, okoskodjék, képet fessen a korról, ismertesse az emberek szokásait, erkölcsait, életmódját ruháját, házuk berendezését, az iskolák szervezetét, a műveltséget. Az eseményekből, a fennmaradt művekből következtessen a szereplő személyek jellemére. Igaz ugyan, hogy jellemezni embert leginkább tetteivel lehet, ámde a nyilvános élet szereplőinek viselt dolgaira olyan részletesen nem térhet ki, ha nagyobb korszakot vagy éppen századokat ölel fel, azért a történetirónak tömör vonásokkal kell jellemeznie, minél rövidebb és velősebb a kor és a szereplők jellemzése, annál nagyobb hatású a történeti mű.

Végül az események színterét, a harcok lefolyását is le szokták a történetirók írni. Gyakran helyén van ez, mert az esemény megértéséhez hozzájárul, a képzeletet is élénken foglalkoztatja; csak-hogy a henye, szükségtelen leírásoktól tartózkodni kell, mert a figyelmet másfelé tereli.

5. *Anyaggyűjtés, anyagrendezés.*

Mielőtt a történetiró valamely esemény, korszak avagy egész nemzetek történetének megírásához fogna: össze kell hordania az összes anyagot. Ez a munka néha évekig eltart, mert a források szétágazók s valóságos hangyaszorgalom kell, míg mind együtt van. El kell olvasnia mindazokat a műveket, melyek ugyanarról az eseményről, korszakról vagy az illető nemzet történetéről szólanak, hogy tárgyilagosan állapíthassa meg az igazságot. Néha egész levéltárakat kell felkutatnia, hogy egy-két adatnak a birtokába juthasson, mellyel a köztudatba átment

tévedéseket igazít helyre, s világot vet eddig ismeretlen kérdésekre.

A történetírás szempontjából az anyaggyűjtés tehát kiváló fontosságú; ámde bármily vaskos köteteket töltünk is meg kétségbevonhatatlan igazságú adatokkal, csak nyers anyag marad az, ha életet az anyaghalmazba önteni nem tudunk. Az igazi művészet akkor kezdődik, ha a történetíró az anyagot kitűnően elrendezi, s belőle a kornak, illetve nemzetnek a képét megalkotja, ha az adatokat mintegy megszólaltatja s a beszéd, melyet hallunk, mindnyájunkra nézve érthető.

Az anyag művészi elrendezése csak az olyan történetírónak sikerülhet, aki a *mult idők szellemét* teljesen megértette, s azt mintegy újra megszólaltatja. Minél távolabb eső kort tárgyal, annál nagyobb a munkája, mert kevés anyagot talál, s inkább képzelőtehetsége működik, mint ismerete, midőn a fogytékos adatokból felépíti a multat.

Szokása a történetíróknak az is, hogy a szereplő személyek szájába *beszédet* adnak. Ezek a beszédek — a legújabb történeti művekben levőket nem számítva — *csinált beszédek*, s arra valók, hogy a helyzetet, a szónokot jobban jellemezzék. Ha csupán *szónoklati remeklés*, s a korhoz vagy a szereplő személyhez, a helyzethez nem illik, akkor csak stiláris szempontból méltó a figyelemre, a történetírás szempontjából fölösleges ékesség. Hangulatot kelthet, s ez költői szempontból helyes, de a kort nem jellemzi. A római történetírók közül Livius, Sallustius és Julius Caesar szerettek beszédeket szőni közbe. A magyar krónikairók is követik a példát. (Heltai).

6. A történetíró stílusa.

Nem csekély fontosságú az sem, hogy miként ír a történeti mű szerzője. A tárgy komolysága és méltósága, a cél nemessége szabják meg a stílust. Általában a stílnak is *komolynak*, méltóságosnak kell lennie. Enyelgő, tréfás hangon nem beszélhet olyan eseményekről, melyek a nemzet sorsát intézték; szenvedélyessé nem szabad válnia még akkor sem, ha nemzete történetét írván, a haza ellenségeinek törekvéseiről beszél, avagy olyan intézményekről, melyek a nemzetre nézve káros hatásúak voltak.

Annak az *erkölcsi erőnek* kell a történeti mű stílusában is kifejeződnie, mely a történetírót, midőn komoly feladatához fog, áthatja. Minél nagyobb az író erkölcsi ereje, annál *nemesebb hévvel* szól a nemzetek erényeiről, a vitézség, hűség, bölcsesség, önfeláldozás tényeiről, s így válik jövő nemzedékek oktatójává.

A mozgalmasabb (pl. harci) jelenetek leírásánál önkénytelenül is *élénkül* a stílus. Rövidebb mondatok váltakoznak; a mult eseményét csaknem drámai köntösbe öltözteti, midőn úgy tünteti fel, mintha most folyna le a szemünk előtt.

Éppen ilyen élénk, színező és megelevenítő az olyan részeknél, midőn a *természetet festi*; ánde a leírásoknak mindig szerves összefüggésben kell lenniök a szereplő személyek lelkiállapotával.

Száraz és lelketlen az a történeti mű, mely hidegen hagy, bár nagyszerű eseményekről van benne szó. Az objectivitást vagyis tárgyilagosságot csak bizonyos mértékig lehet megtartani, mert a történetíró is ember, s lehetetlen, hogy fel ne buzduljon, ha nemzete dicső tetteiről van szó, avagy

meg ne illetődjék, ha nemzete történetének gyászos napjairól beszél.

Egyébként a stilus a történeti művekben is nem annyira a tárgytól, mint az író egyéniségétől függ. Vannak jeles történetírók, de gyöngé stiliszták; viszont egyik-másik történeti mű kitűnően van megírva, de a tartalma hézagos vagy nem megbízható. Az igazat szépen elmondani: ez a történetírók művészi feladata.

7. A történeti művek osztályozása.

Mielőtt az oknyomozó történetírás kifejlődött, a nevezetes eseményeket emlékezet okából időrendben jegyezték fel. Az írástudó rendnek volt ez a kötelessége, sőt a fejedelmek tartottak udvarukban hivatalos krónikairókat is, akik uruknak cselekedeit vagy prózában vagy versben följegyeztették.

A rómaiaknál az úgynevezett *évkönyvek* (annalesek) számoltak be egy-egy év eseményeiről, s a *pontifex maximus*, a legfőbb pap, tisztje volt az évkönyvek írása. Természetesen a papi író leginkább vallásos dolgokat jegyzett fel egészen naplószerűen, s rendszeres történetet írni nem is volt szándéka.

Más nemzeteknél, melyek Krisztus Urunk születése után szerepelnek, a *krónikák* pótolják az évkönyveket, s rendszeren valamely nevezetes eseménytől kezdődtek, *időrendben* (innen a krónika, kronosz = időt jelent görögül) összefüggést nem keresve, tartalmazták vagy a világ (Világkrónika) vagy egyes nemzetek, sőt városok történeteit is.

Nálunk a XVI. században a bibliai, meg történeti eseményeket *Históriás énekek*-nek nevezték a költők s a krónikák hitelességére törekedve adtak száraz, terjedelmes *verses krónikákat*.

Az egyes korok nevezetesebb szereplői, avagy azok, kiknek módjukban volt a nevezetes szereplők között élniök: *naplók*-at írtak, a fontos és kevésbbé fontos eseményeket röviden följegyezték, még pedig napról-napra. A magyar történetírás naplókban elég gazdag, főleg a XVII. és XVIII. században. (Thököly, Kölcsey).

Az *anekdota*, melynek manapság egészen más értelme van a köznapi beszédben, hajdan szintén egyik kezdetleges formája volt a történetírásnak. Olyan apró történetkéek gyűjteményét nevezték *anekdoták*-nak, melyek szájról-szájra jártak, de feljegyzésre méltóknak a krónikairók nem tartották. A könyvnyomtatás feltalálása után valaki összegyűjtötte és az eddig kiadatlanokat (innen az *anekdota* görög neve) közzé tette.

Mindezeknél terjedelmesebb és összefüggőbb az *emlékirat*. Tulajdonképpen nem egyéb, mint rendszerebb, összefüggőbb s hosszabb időre kiterjedő napló. Emlékezet okából való megírása azoknak a nevezetesebb dolgoknak, melyeket az író, mint a nyilvános életnek kimagasló szereplője vagy korának megfigyelője, összefüggően megírt. Az emlékirat úgy válik értékessé, ha olyan ember írja, aki mélyebben belepillant korának eseményeibe, ha azok közé tartozik, akik a „történelmet csinálják,” avagy legalább is azok között él, akik szereplői a nagy eseményeknek, s így a legközvetlenebb forrásból meríthet.

Az emlékiratok szerzői gyakran beszélnek magukról is, mint az események középpontjairól, közbeszóvik a maguk életének jelentős meg nem jelentős eseményeit, szóval *szubjektivek*. Ez a szubjektivitás az emlékirat érdeméből nem von le, sőt gyakran annak közvetlenségét és érdekességet kölcsönöz, ha

egyébként ítéletében igazságos, s a kor eseményeit nem valamely párt szempontjából vagy felekezeti szempontból ítéli meg. Ámde még így is kitűnő forrásául kínálkozik a pragmatikus történetírónak.

A történetírásnak eddig tárgyalt formái csak ritkán adnak teljes egészet. Egyik-másik a maga nemében kiváló lehet, például a szépen megírt emlék-irat, de azért nem felel meg annak a célnak, melyet a történetíró maga elé tűz.

A tárgyilagosság csak az olyan történeti művekben juthat teljesen érvényre, melyekben az író egészen háttérbe szorul, s a maga személyén kívül eső dolgokról, eseményekről vagy személyekről higgadtan beszél. Ezek a munkák tüntetik fel a multat avval a célzattal, hogy belőlük okulást merítsen az olvasó.

Az *életrajzok*-ban egy-egy kiváló történeti személynek az élete folyását írja meg híven a történetíró, de nem elégszik meg azoknak a körülményeknek rajzával, melyek hősének magánéletére vonatkoznak. Oda állítja őt az országos események közé, festi, hogy mik voltak reá hatással gyermek, ifjú és férfi korában, minő befolyása volt a korára, s így nemcsak hőst, hanem annak egész korát megfesti. A hős belső életét — jellemét — is behatóan kell ismertetnie, hogy összes működésének mintegy *rugóit* láthassuk; az *eszméket*, melyek vezették, s a melyeknek megvalósítására törekedett.

A görög történetírók között *Plutarchos*, a rómaiak között *Tacitus*, a magyar történetírók között *Horváth Mihály* irtak mintaszerű életrajzokat.

A *korrajz* nem egy ember életének a keretében tünteti fel a kort, hanem főcélja a kor festése, s ennek mintegy jelenségei gyanánt tünteti fel a kor eseményeit, szereplőit. Kisebb-nagyobb időszakot

hasít ki valamely nemzet történetéből, természetesen olyat, mely egymagába véve is egész és teljes. Azokat a nagy vonásokat, melyekkel az egész nemzet történetét szokták megírni, művészileg kiszélesítik s a képet részletesen megfesti.

A legszebb korrajz, melyet valaha írtak, a görög *Thukydides* munkája a *Peloponnésusi háborúról*.

Ennél terjedelmesebb és általánosabb szempontokból kiinduló valamely nemzet története. Az életrajzíró egy ember küzdelmét, fejlődését, alkotását jó vagy rossz hatását festi; a nemzet történetének írója egész nemzetet vesz hőseül, századokat, sőt évezredek betöltő események nagy tömegét dolgozza fel, s az a célja, hogy a nemzet jellemét, fejlődését, intézményeit tüntesse fel, minden irányban való működését tárja az olvasó elé s megkeresse azt a kapcsolatot, mely a szóban forgó nemzet s a többi nemzetek fejlődése között van.

Ott kell kezdenie, ahol a nemzet őstörténete a mondák világában vész el, s nyomról-nyomra kell kísérnie, miként ha egy embernek a gyermekkorát vizsgálná, hogy a majdan szemünk láttára kifejlődő ifjú, férfiú tetteit jobban megérthessük.

A töredék-adatokat nagy gondnal és művészettel kell egymáshoz illesztenie, hogy feltűnő hézagok ne támadjanak, s az épületnek formája legyen. A történetírónak finom érzékkel kell birnia, hogy eltalálja, minő részeket kell jobban kidolgoznia, melyeket kell csak fővonásaiban érintenie. A részek arányossága adja meg a mű egységét, e nélkül jeles történeti művet el sem képzelhetünk.

Az egyetemes vagy világtörténet a legnehezebb feladat; bizvást elmondhatjuk, hogy alig sikerülhet egy embernek ily óriási feladat megoldása. A cél az volna, hogy az egész emberiség történetét írja

meg a történetíró, még pedig, amig lehet, a nemzetek föllépésének és szereplésének sorrendjében egyenkint, később pedig, midőn a világ színpadán egyszerre sok nép szerepel, az egyes nemzetek történetét összefüggően, amint egymásra hatással voltak vagy egymás rovására terjeszkedtek. Egységről ily rengeteg sokféle anyag mellett szó sem lehet, legfeljebb a nemzeteket külön-külön véve vonatkozniak kell a történetírónak az érintkező pontokra, a nemzetek közös nagy vállalataira (keresztes hadjáratok, harmincéves háború), vagy azokra az *eszmékre*, amelyek egyszerre vagy egymás után több nemzetet serkentettek tette.

Természetesen azoknak a nemzeteknek a történetével kell részletesebben foglalkozni, melyeknek az emberiség fejlődése szempontjából nagyobb a jelentőségük. Ámde ki vehetné zokon az olasz szerzőtől, ha Olaszország vagy a német szerzőtől, ha Németország történetéről több a mondani valója, mint más hasonló rangú országok történetéről? Arányosság ritkán van az ilyen 16—20 kötetes munkákban, s meg kell elégednünk avval is, ha minden nemzet története egymagában teljes és jól illeszkedik be a keretbe.

A legterjedelmesebb nemzeti történelem sem ölelheti fel mindazt, ami századokon át a nemzet életében történt. A nemzetek szellemi fejlődését más irányban részletesen az *irodalomtörténet*, a jog fejlődését a *jogtörténelem*, a művelődés fejlődését a *művelődéstörténet* tárgyalja. Így lehet minden tudományágnak, a művészeteknek, a szónoklatnak, a történetírásnak, a drámának, lírának, az iparnak, kereskedelemnek stb. története.

Ezeknek a megírása szintén anyaggyűjtést, rendezést, kritikát, tárgyilagosságot kíván. Bárminek a

történetét írjuk is meg, a cél nem változik: igazságot kell szépen megírni, hogy a régi latin közmondás szerint a történelem az élet tanítója legyen (*historia est magistra vitae*).

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

II. A történetírás rövid története.

1. A görögök történetírása.

A görögök őstörténete az *éposz*. Ezekben a való és monda költői vonásokban gazdagon egyesül. A magva minden époszban valóság, de amint később versbe foglalják, inkább költészet mint történetírás.

Az első hiteles feljegyzéseket a *logographus*-ok eszközlik. A hagyomány, a szóbeszéd a forrásuk (innen a görög név *logos* = beszéd, *gráfejn* = írni).

A görög történetírás atyja a halicarnassusi *Herodotos* (484-ben született). A görög-perzsa háborúk történetét írta meg kilenc könyvben. Művének alapgondolata az, hogy Görögország az *istenek segítségével* tudta ellenségét, a perzsát legyőzni..

A görög történetírók között a legkiválóbb a halimosi *Thukydides* (472—403 Kr. e.) A *peloponnesusi háború* történetét írta meg, melynek eleinte szereplője, majd szemlélője volt. A legszebb korrajz ez a mű; írója tárgyilagossága, előadásának komoly méltósága és stílusának nemes egyszerűségével minden időben a legnagyobb történetírók közé fog tartozni. Vele kezdődik a pragmatikus történetírás, mert belevilágít az események szövedékébe, s a tettek indító okait kutatja, s alakjait bámulatra-méltóan tudja jellemezni.

Az ercheiai *Xenophon*, mint emlékiró és életrajzíró tűnik ki. *Cyropaideia* című művében Cyrus perzsa királynak az életét meséli el, oly színben tüntetvén fel hőseit, mint az igazságos és jó fejedelem példányképét; *Anabasis* című könyvében a tízezer görögnek Ázsiából való visszavonulását beszéli el; „*Hellenika*“-jában folytatja a görögök történetét ott,

ahol Thukydides elhagyta. Xenophon igen élénken és szépen tud elbeszélni, s ha mint történetíró nem is áll oly magas fokon, de mint stiliszta nagyon kedvelt volt, s műveit ma is olvassák az iskolákban.

A görög történetírásnak két kései képviselője akkor lép fel, mikor már Görögország elvesztette a függetlenségét, s római főhatóság alá került.

Az egyik a megalopolisi *Polybios* (204—122 Kr. e.) *Negyven* könyvben írta meg annak a kornak a történetét, mely a második pún háború és Görögország végleges bukása közé esik. Jól ismerte Rómát, mert kezesként tizenkét évig tartózkodott Rómában, s így történeti művének sem Görögország a tárgya, hanem mindazok az események, melyek az akkor ismert világban, melynek Róma volt a középpontja, történtek. A nagy műből teljesen csak öt maradt az utókorra. Polybios a történelem mély tanúságait kutatja, s azt igyekszik magyarázni, hogy miként jutott Róma világuralomra.

A másik a chaironeai *Plutarchos*, ki az összes görög történetírók közül a legolvasottabb, mert a műfaj, melyet megteremtett, minden időben kiváló érdekességű, t. i. az *életrajz*. Művének a címe görögül *Bioi paralleloi*, magyarul: *Párhuzamos Életrajzok*. A görög és római történelem kimagasló alakjainak az életét meséli el, mindig kettőt-kettőt szembeállítván, hogy egymás jellemét kölcsönösen megvilágítsák. Nem a külső eseményekre fekteti a fősúlyt, hanem a jellemre, s mert a nagy alakok, nagy eszmék reá is erősen hatnak, fel-fellelkesül, s előadása az olvasóra rendkívül hat. Melegszívű író, s érdekesen tud elmondani minden apróságot. Az életrajzok közül kiemeljük a következőket: *Aristides és Cato az*

öregebbik; *Alkibiades és Coriolanus; Alexander és Caesar; Demosthenes és Cicero.*

2. A rómaiak történetírása.

A gyakorlati, harcias természetű rómaiak eleinte nem sokat adtak az irodalomra, s így a történetírás is hosszú ideig csak a *pontifex maximusok* feljegyzéseire, az úgynevezett *évkönyvekre* szorítkozott.

A köztársaság hanyatlásának a korában virágzott fel csak, s tetőpontját a császárok korában érte el.

Caius Julius Caesar (100—44. K. e.) a lángelméjű hadvezér, és minden idők egyik legnagyobb államférfia, tarthat számot először a történetíró névre. Galliai hadjáratának emlékirata a „*Commentarii de bello Gallico*“ tárgyilagos előadásával és kellemes stilusával válik ki. Kevésbé olvasott műve a másik, melyet a *polgárháborúról* (de bello civili) írt. A rómaiak szónokiassága számos *költött beszédben* nyilvánkozik e művekben, melyeket ügyesen sző az események közé.

Sallustius Crispus (86—35 K. e.) három történeti művet hagyott hátra: A *Catilina-féle összeesküvésről* (Bellum Catilinarium); a Jugurtha ellen viselt háborúról (Bellum Jugurthinum) és a töredékben maradt *Történetek* (Historiae). Gazdag római főnemes volt, aki mint ember, fenéig kiüritette az élvezetek serlegét, de mint író a puritán egyszerűséget, az igazságot hirdeti, s romlott korának az erkölcstelenségét nagy hévvel ostromozza. Stilusában szereti a régies szavak használatát, s gyönyörűen megszerkesztett beszédek sző közbe.

A pataviumi *Titus Livius* (Kr. e. 60 — Kr. u. 16.) írta a legterjedelmesebb történeti művet,

melynek a címe: „*Kerum Romanarum ab urbe condita libri*.” Róma városának alapításától kezdi a rómaiak történetét s egészen Augusztus haláláig hozza. Az egész mű 142 könyvből állott, de csak negyedrésze maradt fenn. A tőle távol eső idők történetét nem írja, mert nem is írhatja meg tárgyilagosan, a hagyományokra támaszkodik; költői lélekkel, melegen szól a rómaiak dicső tetteiről, nagyon *szónokias* a stílusa és szereti a festői leírásokat.

A római történetírók közül legkitűnőbb az interamnai *Cornelius Tacitus*. (Kr. e. 54 — Kr. u. 7.) Négy munkája van: *Agricola*, *Germania*, *Historiae* és az „*Annales*”-ek. Az *Agricola*-ban apósának az életrajzát írta meg, a nemes, hasznos polgárt festvén benne. A *Germania*-ban a germánok földjét, szokásait, erkölceit rajzolja. *Historiae* című könyve csak nagyon töredékesen maradt fenn, Róma történetét tárgyalja Galba császár uralkodásától kezdve Domitianusig; végül az *Annalesek* a Tiberiustól-Nerőig uralkodó császárok korát tartalmazzák. E rendkívül érdekes időszak Tacitusban tárgyilagos, mélyreható tekintetű és szigorúan ítélő, kiváló erkölcsi értékű íróra talált. Az ő tömör stílusa, rövid, de velős jellemzése, finom lélektani megfigyelései: elsőrangú erények, melyek mindenha figyelemre méltók. A romlott kornak csak Juvenalis, a szatíraíró, lehetett hevesebb ostromozója, mint Tacitus, ámde a történetírót is undor fogja el, midőn a vérengző gonosz császárokat, az erkölcsileg süllyedt polgárokat jellemzi. Az erkölcsi érzésnek ez a tisztasága, az előadás művészi egyszerűsége és tömörsége tesz Tacitust nagy történetíróvá.

3. A magyar történetírás.

A XVI. századig magyar történeti műről szó sem lehet, mert az írás mesterségével foglalkozó papok legfeljebb latin nyelven írtak krónikákat. Az Árpádok korában *Kézai Simon mester*, a *Névtelen jegyző* (Belae regis notarius, újabb adatok szerint itt valami *Adorján* nevű pap), Mátyás korában *Turóczi, Márk, Bonfinius Antal* írták meg a magyarok történetét, főleg ez utóbbi a honfoglalás korából egészen Mátyás koráig.

A XVI. században költők és prózairók egyaránnak akadnak, akik a nemzeti multat tárgyalják. *Tinódszestye*n „Cronica” címen összegyűjtött históriás énekei Erdély történetét adják, s a nevezetes városok rigmusos leírását tartalmazzák. Ezek a versbe foglalt történetek még ma is hiteles forrássul kínálkoznak.

Ugyanekkor írja *Heltai Gáspár* „Magyar Krónikájá”-t, mely a Bonfinius latin krónikájának átdolgozása, s a mohácsi vészig folytatása. Ha egyéb érdeme nincs is Heltainak, legalább előadása elég folyékony.

Ugyanabban a században adta ki *Székely István* prédikátor „Világkrónikájá”-t, mely száraz kronológiája a fontosabb eseményeknek.

Az emlékirók közül *Mindszenti Gábor* válik ki. Szapolyai János király udvari embere volt, s a király végső éveiről szól az emlékirata.

A XVII. században számos napló és emlékirat keletkezett. Ezek közül Kemény János „Önéletírása” és *Bethlen Miklós* „Emlékiratai” jelentek meg utóbb nyomtatásban. A többiek a történeti szakfolyóiratokban láttak napvilágot.

Rendszeres, összefüggő krónika a *Pethő Gergely* „Rövid Magyar Króniká“-ja, mely a magyarok történetét a húnok idejétől 1628-ig tárgyalja. A katolikus szempont, mellyel a reformáció korát nézi, levon értékéből.

A többi krónikák közül *Szalárdi János* „Siralmas Krónikája“ válik ki, mely a Bethlen és Rákóczy-kornak számos érdekes adatát hordja össze.

A XVIII. század szintén gazdag naplók és emlékiratok dorgában. Örvendetes jelenség, hogy a kor szereplő férfiai szívesen forgatják a kard mellett a tollat is, s följegyeznek számos adatot, melyeknek a későbbi történetírók nagy hasznát vették. *Altorjai Apor Péter* báró, Erdélynek erkölcstörténetét írja meg „*Metamorphosis Transsylvaniae*“ című érdekes könyvében. A kor jellemrajzához becses adalékokat szolgáltat, midőn a régi szokásokat ismerteti, s az újabb (a „náj módi“) szokásokkal összehasonlítja. *Nagyajtai Cserei Mihály* „Erdély históriája“ című emlékiratszerű krónikája egy félszázadnak (1661—1711) a történetét beszélj el időrendben, s bár elfogultsága politikai és vallási kérdésekben szembe-
szökő, az előadás oly élénk, az események, melyeket elmond, oly érdekesek, hogy ez a krónika a kornak felfogását elevenebben és hívebben tünteti fel, mint akárhány hiteles történeti mű.

Zágoni Mikes Kelemen (1690—1762) „Törökországi levelei“ stiláris szempontból legszebb alkotása e kor prózájának, ámde, mint levél alakjában írt emlékirat, tehát történeti mű is, nagyon számottevő. Mikes, mint a Törökországban bujdósó II. Rákóczi Ferenc hű udvari embere közvetlen tapasztalatok után írja meg a Törökországban élő magyarok történetét. Rákóczi Ferencre vonatkozó

adatai, a rodostói élet, a törökök, örmények szokása, erkölce úgy történeti, mint néprajzi szempontból becsesek. Mikesnek ezért van tisztes helye a történetírók között is, bár valójában a szép prózaírók közé kell őt soroznunk.

E század végén többen irtak történeti munkát, sőt még világtörténet írására is vállalkoztak, (Gvadányi József és Kis János), de ezek jó igyekezetű fordítások és átdolgozások csupán.

Virág Bencdek, e század elején, az első pragmatikus történetíró, aki az adatokat bírálja, a forrásokat gondosan megválogatja. Ez a komoly törekvés jellemzi „Magyar századok“ című munkáját, mely Szent István korától a mohácsi vészig terjedő időszakot öleli fel. A történeti stíl úttörői között van helye *Bajza József*nek is, aki mint kritikus és költő szerzett érdemeket egyes munkáival. Történeti művei közül „Coriolanus és a háborgó Róma“ válik ki. Kezdett egy világtörténelmet is, de abból csak a „Hajdanakort“ irta meg. Ugyanakkor lép fel a nagy tehetségű *Jászai Pál*, aki „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után“ című művével adja jelét annak, hogy volt rátermettsége a történetírásra.

Nagyfontosságú történeti mű megírásába fogott *Tecsei József gróf*. Tizenkét kötetre tervezte a „Hunyadiak korát“ de csak nyolccal készült el. Így is rengeteg anyagot halmozott össze.

Horváth Mihály (1809—1878.) vagy a forradalom után használt írói nevén *Hatvani Mihály*, az első nagyszabású történetírónk, aki Magyarországnak a legrégibb időktől a XIX. század közepéig megírta tárgyilagos történetét, s azonkívül is számos becses történeti életrajzzal gazdagította a magyar történetírás irodalmát. A „Magyarok története“ című

munkája előbb 4, majd újabb átdolgozásban 6 s végül teljes alakjában 8 kötetben látott napvilágot s az utóbb két kötetben megírt „Függetlenség harca“ történetével tíz kötetté egészülve ki, a legterjedelmesebb munka volt a legújabb időkig. Úgy ebben, mint kisebb történeti dolgozataiban („Frater György“, „A kereszténység első százada Magyarországon“ stb.) az igazságra törekvő, forrásokat tanulmányozó történetíró gondossága, komoly stílja és elbeszélő ügyessége válik ki. Hogy a maga korát festve, a lelkesedés vagy keserűség néha elfogulttá teszi, ez érdeméből nem sokat von le.

Szalay László (1813—1864) méltán sorakozik Horváth Mihály mellé, sőt némely tekintetben túl is szárnyalja őt. Szalay, mint államférfiú és jogtudós is, kiváló nevet vívott ki magának. A szabadságharc lezajlása után hosszabb ideig külföldön tartózkodott, s akkor érlelődött meg lelkében a gondolat, hogy megírja „Magyarország történetét.“ Az ifjúságnak szánta avval a hazafias célzattal, hogy a mult történetének igaz képével táplálja bennök a reményt, hogy a jog és törvény erején felépült nemzeti élet nem semmisülhet meg. Erős jog és igazságérzet hatja át Szalayt. Az anyag elrendezésében és a régi idők jogviszonyának fejtegetésében páratlan, előadása ment minden cifrálkodástól, nemes és higgadt. Kár, hogy halála megakadályozta őt műve befejezésében.

Salamon Ferencet (1826—1892.), a legnagyobb magyar történetírót a kritikai szellem, bámulatosan finom ítélőképesség, jellemző erő és csiszolt, erővel teljes stíl teszik kiválóvá. Legnagyobb munkája a „Budapest története“ töredék maradt, csak egy kötet készült el belőle. Kisebb dolgozatai („Az első Zrinyiek“, „Hazánk a török hódítás korában“, „Az

1741-diki országgyűlés“) mind egy-egy mesteri mozaik, ha ilyenekből volna hazánk története művészi kézzel összeállítva, méltán büszkék lehetnénk rá. Salamon Ferenc megtudja eleveníteni a multat, ezer jelentéktelen apróság beszél a letűnt korok szellemeiről; az események összekötő kapcsait ritka éles szemmel látja meg.

Szabó Károly, a „Vezérek korá“-nak szerzője, mint forráskutató és forrásmagyarázó szerzett érdemeket.

A történetírás e század utolsó felében hatalmasan fellendült. A magánlevéltárak megnyitak a történetírók előtt, társulat keletkezett, mely folyóiratot indított meg („Századok“) s a derék munkásságú *Szilágyi Sándor* szerkesztésében megjelenő „Történeti Életrajzok“ gyűjteménye jeles élet- és korrajzokkal gazdagította az irodalmat. Számos munkát írt *Szilágyi Sándor*; a II. Rákóczi Ferenc korának fáradhatatlan buvárlója *Thaly Kálmán*, Mátyás korát és a Jagellókat mintaszerűen megírta *Fraknói Vilmos*. Az *Árpádok történetét* — két kötetben *Pauler Gyula*, az *Anjouk-ét* *Pór Antal*.

Az ifjabb nemzedék sorából *Marczali Henrik* („II. József és kora“, „A legújabb kor története“), *Márki Sándor*, *Angyal Dávid*, *Acsády Ignác* stb. válnak ki.

Ugyancsak *Szilágyi Sándor* szerkesztésében, s jeles szakemberek közreműködésével jelent meg „Magyarország története“ 10 kötetben az ezeréves ünnep alkalmából.

Ha még ezekhez hozzá vesszük azt a sok emlékiratot, melyek az utóbbi évtizedekben láttak napvilágot, (*Kossuth Lajos*, *Pulszky Ferenc*, *Mészáros stb.*) bizvást elmondhatjuk, hogy a magyar történetírás szépen fejlődik.

III. Fejezet.

A szónoklat elmélete.

1. Bevezetés.

Az előbeszédnek az a formája, mely a hallgatókat valaminek az igazságáról meggyőzi, az érzelmekre megindítóan vagy buzdítóan hat, s az akaratot irányítja: a *szónoklat*.

Három jellemző vonása van a szónoki műveknek: 1. *igazságot bizonyítanak be*, 2. *megindítják a hallgatót*, 3. *valamire rá bírják*.

A beszéd nem egy embernek szól, hanem *sok*nak, a szónok bizonyos alkalommal beszél s mindig határozott célja van. A hadvezér, a tanár *buzdítja* híveit, az vitézségre, ez szorgalomra; a politikai szónok ellene vagy mellette szól a szőnyegen forgó ügynek; a védő ügyvéd a vádlott ártatlanságát igyekszik bebizonyítani, hogy a bírák elhatározására hasson. Még az igénytelen pohárköszöntő vagy *tósz* is a közóhajtás kifejezése akar lenni.

Az előszó a legnagyobb hatalom, s így a szónoklat fontossága is minden időben nagy volt főleg az olyan népeknél, hol a közélet eleven, mozgalmis és a szólás szabad volt. A zsarnokság alatt sínylődő népeknél a szónoklat nem is fejlődött ki.

Nálunk, magyaroknál, éppen az alkotmányos kormányforma miatt mindig virágzott a szónoklat.

Mint minden művészethez, úgy a szónoklathoz is rátermettség kell; szorgalom, gyakorlat tehet valakit ügyes beszélővé, de jeles szónokká soha.

A szónoklat elmélete tehát nem lehet egyéb, mint a nagy szónokok műveiből levont tanuságok, melyek okulásul szolgálnak, s a szónoki művek teljes élvezetéhez hathatósan hozzájárulnak.

2. A szónoki mű tárgya.

Miről beszélhet a szónok? Mindenről, ami tudása és tapasztalata körébe esik. A tudomány bármely ága, a külső világ bármily jelensége kínálkozik tárgyul.

Amit tárgyul választunk, az a tételünk. Az egyik szónok beszél a *vármegye fontosságáról*, a másik a *nép erkölcsösségéről*, a harmadik *Arany balladáiról*, a negyedik a *lelki tehetségekről* stb.

Néha két szempontból vizsgálja ugyanazt a kérdést s így *kettős tételt* fejt meg. Pl. *Szalay mint jogtudós és történetíró*.

3. A szónok forrása.

Bárminő tételt válaszszon is a szónok, a fődolog az, hogy jó eleve tisztában legyen avval, mit kell mondania.

A szónoknak elegendő ismerettel kell birnia, mert a tartalmatlan szónok, bármily szép hangja, kellemes előadása van is, hamar unalmassá válik, ha nincs mit mondania.

A szónoknak *sokat kell tehát tanulnia*. Nem azt kívánjuk, hogy az anyaggyűjtő, igazságokat kutató tudós szerepére vállalkozzék, hanem azt, hogy a már kiderített igazságokat ügyeser. feltudja használni, s azt mintegy közkinccsé tegye.

Minél inkább mélyére tud hatolni a kérdéseknek, annál meggyőzőbb erővel tudja azokat fejtegetni, s minél fölületesebb, annál több szónoki fogásra van szüksége, hogy tájékoztatlanságát leplezze, s a rendelkezésére álló anyaggal bizonyítsa.

A tanulás vagy tapasztalat által szerzett ismereteket jól fel kell a szónoknak dolgoznia, vagyis

elmélkednie kell. A tanulmány és elmélkedés egy időben szokott történni, s azoknál válik hatalmas eszközzé, félelmes fegyverré, akik, mint a jó hadvezér, mindig csatára készen *rendben tartják*, s egy tárgyra vonatkozó ismereteiket gyorsan tudják összepontosítani. A legnagyobb szónokoknál éppen ezt a tehetséget bámuljuk a legjobban, mert ennek a segítségével tudnak meggyőzően és világosan beszélni.

Az érzelemre és akaratra való hatás természetesen azt is föltételezi, hogy a szónok ismerje hallgatóit, a közhangulatot, az ember lelkivilágát. A védő ügyvédek nem is képzelhetők el finom lélektani ismeret nélkül.

4. *Mivel győzi meg a szónok hallgatóit?*

A szónoknak vagy valamely igazságot kell bebizonyítania, melyről hallgatói eddig nem voltak meggyőződve, vagy valamely igazság helytelenségét kell kimutatnia, mely eddig a köztudatban volt.

Bebizonyítania kell és *cáfolnia*.

Az egyik ugyanaz, mint a másik: az pozitív, ez negatív bizonyítás. Az egyik bebizonyítja, hogy a vádlott *ártatlan*; a másik bebizonyítja, hogy *nem bűnös*; vagyis *ártatlan* = *nem bűnös*. Deák Ferenc a híres felirati javaslatban bebizonyítja, hogy Ausztria és Magyarország csak *personal-unio* volt; és megcáfolja azt, hogy *real-unio* lett volna.

A bizonyításhoz *érvek* kellenek, vagyis olyan igazságok, melyeknek bővebb bizonyítgatására szükség nincsen.

I. Az érvek.

Az érvek, mint a bizonyítás eszközei: 1. *belső-k*, ha a szónok okoskodás útján jut reájuk, mintegy a tárgyból magából és saját lelkéből meríti, vagy 2. *külső-k*, ha a tárgyával összefüggő külső tények támogatják őt az igazság bebizonyításában. Pl. a szónok az ártatlanul bevádoltat védi annak az alapján, hogy életében soha rosszat nem követett el, mindenki csak jót mond róla. Okoskodásának eredményei mind *belső érvek* lesznek. A másik tanukat állít, akik hit alatt tanuskodnak arról, hogy a vádlott ártatlan. A tanuk vallomása *külső érv*.

a) *Belső érvek. — A meghatározás.*

Néha a szónok avval is megkönnyíti a bizonyítást, ha a tárgy fogalmát világosan, teljes egészében megismerteti vagyis *meghatározza*. Ez az úgy nevezett *definíció*.

A politikai szónok lépten-nyomon szükségét látja a definíciónak, hogy evvel mintegy a helyzetet tisztázza. A könnyen benyolulttá váló jogi fogalmak szabatos meghatározása nem csak világosságot terjeszt, hanem gyakran az okoskodásnak biztos irányt is szab.

Ha a szónok tömören, csak a legszükségesebb fogalmakkal határozza meg a fogalmat, akkor a *logikai* meghatározással él. Pl. *Az ember élő, eszes lény, akinek szabad akarata van.*

A meghatározásnak van még két formája: 1. az egyik a szóban forgó tárgy alkotó részeit és keletkezése módját mondja el; 2. a másik a fogalom jellemző tulajdonságait mintegy képben foglalva sorolja elő, körülírja azt. Ez utóbbi, mint a ke-

délyre is hatót, választják, leggyakrabban a szónokok. Azért *szónoki meghatározásnak* is szokták nevezni.

b) *A következtetés módjai.*

A szónoknak gyakran van szüksége arra, hogy meglevő igazságokból újabbakra következtessen. E célból a fogalmaknak egymáshoz való viszonyával kell teljesen tisztában lennie. A fogalmak *osztályozása* adja meg erre nézve a leghelyesebb útmutatást.

A legáltalánosabb fogalom az osztályozásnál a *nem* (*genus*) fogalma. Pl. az *ember* fogalomnak neve: *élőlény*. Ez alá a nem alá tartoznak az összes élőlények; az a fogalom, mely az embert a többi élőlénytől megkülönbözteti, a *faj* (*species*) fogalma.

Már most ha valamely helyes ítéletet mondunk a nemről, azt bizvást elmondhatjuk a *nem* alá tartozó bármely fogalomról. Pl. Az állat táplálkozik — a ló is táplálkozik.

Minden ilyen következtetés új ítélet lesz, melynek érvényességét kétségbevonni nem lehet.

Viszont a *faj*ról mondott ítéletet, a magasabb *nem* fogalmára alkalmazni föltétlenül nem lehet. Pl. Ez a kutya sánta — ebből arra következtetni, hogy az állatok mind sánták, nem lehet.

A szónoki művekben a *nem*-ről a *faj*-ra való következtetés gyakran fordul elő.

c) *Az egész és rész viszonya.*

A szónoki művek tétele igen gyakran olyan, hogy több szempontból lehet azokat kifejtetni. Hogy a szónok világos képet adhasson róla, s gondolatait kellő sorrendben mondhassa el, föltétlenül szük-

sége van arra, hogy részeire bontsa. E műveletnél az egyes alkotó részeket kell jól ismernie.

Deák Ferenc a felirati javaslatban így osztja fel művét: 1. Mit kell mondani. 2. Kinek mondjuk el. 3. Minő alakban mondjuk el. — Az egyházi szónoklatokban szintén már jó előre felveti a szónok a kérdéseket, melyekre felelni fog.

A részeire bontott egész, hahogy a részek, legalább a leglényegesebbek mind kellő megvilágításban részesülnek, sokkal világosabb, érthetőbb lesz. Az okoskodás, bizonyítás és cáfolás hathatósabb. Hasonló egy vár ostromához, melyet az ellenséges had vezére előbb minden bástyájától megfoszt, a falakon rést tör, s aztán ellenállhatatlanul beveszi.

d) *Ok és okozat.*

A bizonyításnak leghatásosabb módja az okbeli kapcsolat alapján való következtetés.

Ok nélkül semmisem történik a világon. Az ok és okozat kapcsolata van az író és műve, a ház és építője, stb. között (*létrehozó ok* = causa efficiens): a liszt és a kenyér, a kő és ház között (*az anyag oka* = causa materialis); ügyesség és testgyakorlás; iskola és oktatás (ez a *jellem oka* = causa formalis); alvás — az erőgyűjtés; munka — életfentartás (ez a *végző-ok*, illetve cél = causa finalis). Az okbeli kapcsolat oly szoros, hogy egyikből a másikra következtethetünk.

Pl. Nem tanultál, tehát nem is tudsz sokat; vagy megfordítva: nem tudsz sokat, tehát nem is tanultál.

Azt talán mondanunk sem kell, hogy mielőtt következtetnénk akár okból-okozatra, akár okozatból-okra, a szóban forgó fogalmak között meg kell az

okbéli összefüggést alaposan vizsgálunk, mert minél szembeötlőbbé válik a kapcsolat, annál nagyobb sulya van az érvelésnek.

e) *Előző és következő.*

A következtetés megelőző és következő tények vagy események kapcsolata alapján is lehetséges. Ez a dolgok természetes sorrendje, de nem okbéli összefüggés. A tapasztalat szerint a jól felhasznált ifjúkor után boldog öregkor szokott következni; a tavaszt a nyár, ezt viszont az ősz, majd a tél váltja fel.

A nemzetek életében figyelhetünk meg olyan jelenségeket, melyek, ha nem is egymásból folyóan, de következetesen egymás mellett állanak, mint előző és következő. A szónok tehát érvelés céljából is felhasználhatja, ha bizonyos előzményekből következtet a szokásos következőkre; viszont a következőből is valószínűséggel reá mutat az előzőre.

Pl. Az olyan ember, aki már egyszer hazudott, nem talál hitelre, mert helyes a következtetés, hogy aki egyszer hazudott, az másodszor, harmadszor is hazudhatik. A hitét gyakran megszegő török szavának még akkor sem hittek a magyarok, mikor ünnepélyes békét kötöttek vele.

f) *A körülmények.*

Evvel szoros kapcsolatban van a következtetésnek az a módja, midőn a szónok a személylyel, tárggyal, eseménnyel összefüggő mellékkörülményeket használja fel bizonyító érvel.

Egy régi versbe foglalt retorikai szabály így foglalja röviden össze a körülményeket: „*Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando?*”

Magyarul: „Mit, ki, mikép, mért, hol, mikor és mily eszközök által?”

Ezek a körülmények tehát a cselekvő személyre (ki), a tárgyra (mit), a cselekvés módjára (mikép), az időre (mikor), a helyre (hol), a cselekvés okára (mért) s az eszközre (minő eszközökkel) vonatkoznak.

Az érvelés, főleg a törvényszéki beszédekben, gyakran merít a körülmények viszonyából érveket. A bűnöst éppen e körülmények számbavételével lehet menteni, ha tekintetbe vesszük gyermekkorát, azokat, akikkel érintkezett, a helyet, hol felnőtt, a bűnös cselekedet indító okát, az eszközt, melyet használt.

Csakhogy ezeknek a körülményeknek valódiságát gondosan meg kell állapítanunk, s főleg, ha a lelki-állapot egyes tényeit vesszük alapul, nem szabad hamis nyomon haladnunk, mert ez igazság, melyet illetén módon kiderítettünk, nem lesz meggyőző erejű.

g) *Hasonlóság (analógia).*

Már a stilisztikában fejtegettük, hogy a szép stilus szempontjából, milyen fontos a hasonlat. Az egymással valamely tulajdonságban megegyező fogalmak egymást kölcsönösen megvilágítják.

A szónok is hasznát veheti a hasonlóság alapján egybevetett tényeknek, mert valószínűséggel következtet egyikről a másokra. A történelmi tények az egyes nemzetek életében a hasonlatosság alapján (per analogiam) kapcsolhatók össze, s ha nem is lehet megdönthetetlen igazságot következtetni belőlük, de a tárgy megvilágítását hathatósan előmozdítják. Pl. Deák Ferenc ügyesen használja fel a Magyarország és Ausztria között levő personal-unio

magyarázására a Magyar- és Lengyelország között egykor fennállott personal-uniót.

Az analogiák gyakran csak a *példák* megvilágító erejével bírnak.

h) Az ellentétesség.

Az egymással ellentétes fogalmak viszonya szintén kínálkozik a szónok okoskodásának alapjául. Az egymást részben vagy egészben kizáró fogalmakból a szónok a következőképpen következtet: Az egyiknek hasznosságát fejtegetve, következtet a másiknak káros voltára. Az egész dicsőítése természetyszerűen a bűn ocsmányságának feltüntetése.

Ha a szónok ez ellentétes fogalmak egyikének lehetetlenségét, képtelenségét (absurdum) bizonyítja, annál szembeszökőbben érvel a másik fogalom igazsága mellett. Ha pedig valamely személy tetteiből vagy szavaiból bizonyítja be, hogy az illetőnek igazsága nem lehet, mert szavai és cselekedetei között a legkirívóbb ellentét van: ezt nevezték a régi retorok *argumentum ad hominem*-nek, vagyis a szónok önmagát cáfolja meg.

II. Külső érvek.

A külső érvet a szónok mindabból meríti, ami a tárgyon kívül, de avval összefüggésben van. Közérvényű igazságoknak a tárgyra való alkalmazása. Pl. Az életből vagy történelemből merítünk *példák*-at, tekintélyszámba menő írók mondásait *idézzük*; a *törvényt* vagy *tanuk* vallomásait használjuk fel állításunk bebizonyítására. Mert a döntő ezekben a *tekintély*, mely előtt meg kell hajolni: *tekintélyi érvek*-nek is szokták nevezni.

a) *A példa.*

A szónokok igen gyakran használják a példát, vagyis az életből és történelemből ragadnak ki egy-egy eseményt, mely a szóban forgó tárggyal a hasonlóság vagy ellentétesség alapján összefügg. A példák nem bizonyítanak, de megvilágítják a helyzetet, s élénkebben hatnak a hallgatóra. Néha egy-egy találó példa, vagy példát helyettesítő mese jobban célhoz vezet a szónokot, mint az okoskodás hosszú sora. Ha köztapasztalati igazságot fejtünk ki, az életből merített példák csaknem bizonyító erővel bírnak.

A példának mindenek felett találónak kell lennie, s nem nagyon elkoptatottnak. A nagyon távolról vett, s kevés ember által ismert példák meglepnek újdonságukkal, de nagyon kell a szónok tudásában bízunk, hogy érvül fogadjuk el. Azért szoktuk a görög és római mithológiából vagy a történelemből meríteni a példákat; az egyházi szónokok főleg az ó-testamentomból vagy Krisztus életéből.

b) *Az idézet.*

Kiváló írók mondásait is fel szokták a szónokok használni arra, hogy a maguk állítását azokkal mintegy megerősítsék. Ugyancsak ide tartozik a közmondásoknak ilyenén felhasználása.

Sem a gyakori idézgetés, sem a hosszú idézetek nincsenek helyén. Aki állításainak bizonyítására folyton idegen tekintélyeket szólaltat meg, olvasottságának adja tanujelét, de azt is elárulja, hogy neki magának nincs elég tudása arra, hogy bebizonyítsa állításait. A sok idézet, főleg ha olyan nyelven történik, melyet a hallgatók nem ismernek, magamutogatásnak tűnik fel.

Idézhet a szónok egy mondatot, vagy hosszabb részeket is idézőjel közé téve, s a szerző nevét megjelölve; avagy csak egy-egy gondolatot idéz, s azt is a saját szavaival mondja el.

A tekintély gyanánt idézett író, költő, tudós, államférfi csak olyan lehet, akit mindenki tekintélynek ismer el, mert különben az idézett szavaknak súlya, bizonyító ereje nincsen.

c) *A törvény.*

A tekintély-érvek között a legfontosabb a törvény, mint általános érvényű igazság, melyet a szokás vagy közmegállapodás tett általános érvényűvé.

A politikai szónokok beszédeiben lépten-nyomon találkozunk törvények idézetével. Deák Ferenc a felirati javaslatban a törvénycikket szólaltatja meg, s ezekkel bizonyítja be, hogy Magyarország és Ausztria között csak personál-unió volt.

Arra azonban ügyelnie kell a szónoknak, hogy az eset, melynek bizonyítására a törvényt idézi, kétségbevonhatatlanul arra a törvényre vonatkozzék, mert anélkül azt bizonyító érvül felhasználni nem lehet.

d) *A tanuk vallomása.*

A törvénykezési, a védő és vádló beszédekben döntő fontossága van a tanuk vallomásának. A fül- vagy szemtanuk *tényeket* mondanak el, s hittel erősítik meg, hogy igazat mondtak. Az ítéletek hozatalánál, a bűnösség vagy ártatlanság megállapítására a tanuvallomás olyan érv, melyet semmi-memű okoskodással sem lehet megdönteni.

Ha a szónok egész nemzetre, országra, városra hivatkozik, s azokat szólítja fel, hogy tegyenek tanúságot amellet, amit mond: ezt retorikai fogásnak nevezzük, melyet csak megszemélyesítésnek tekintünk. Hatásos, de nem mindig bizonyító erejű.

5. A cáfolás.

A cáfolás egészen olyan, mint a bizonyítás, csak a sorrend változik meg. A bizonyítás pozitív, a cáfolás negatív. Az ellenkező állításokat kell a szónoknak megdöntenie vagyis megcáfolnia, hogy minden kétséget eloszlatván, bebizonyíthassa állításának igazságát.

A szónok vagy *ismert* vagy csak *elképzelt* ellenféllel áll szembe. A parlamenti életben gyakran van reá eset, hogy az egyes pártok emberei egymással ellentétes szempontból világítanak meg valamely kérdést. Így keletkezik *kétféle igazság*. A szónoknak arra kell törekednie, hogy ellenfele ama állításait, melyek az ő állításaival ellentétesek, helyteleneknek tüntesse fel. Azé a győzelem, aki hatalmasabb érvekkel támogatja a maga igazát, s lehetőleg meggyöngíti, vagy minden erejétől megfosztja ellenfele érveit.

Az *elképzelt* ellenfél a valóságban nincsen meg, de a szónok, hogy még a látszatát is eloszlassa annak, hogy az állításával szemben lehetne még más is: önmaga veti fel a kérdést, ilyenformán: „azzal szemben, amit mondtam, megjegyezhetné valaki, hogy . . .” és itt következik az ellenkező vélemény, melyet a szónok nyomban megcáfol.

Az ilyen vitatkozó jellegű beszédekben igen lényeges dolog, hogy a szónok ügyesen, szellemesen,

finom gúnnyal tudja a maga ügyét védeni, az ellenfél állításait lerontani vagy nevetségessé tenni.

Hogy ez a cáfolás miként történjék: arra nézve szabályokat felállítani nem lehet. Érvek fegyverével, alapos tudással, feltaláló ügyességgel szokták a szónokok a győzelmet a maguk számára biztosítani. Gyorsaság, biztosság, szónoki rátermettség és elegendő tudás kell ehhez.

6. *Miként hat a szónok a hallgatók érzelmére?*

A szónoki beszéd második célja az, hogy a hallgatókat megindítsa, tehát érzelmeket kell a hallgatókban keltenie.

Ehhez kettőre van szüksége: 1. a szónok ismerje hallgatóit, 2. a szónoknak magának is legyen melegen érző szíve.

Az egyszerű néphez intézve beszédünket, tudnunk kell, hogy mi hat legközvetlenebbül a népre; nagy eszmék iránt nem lehet fogékony az, akinek sem ismerete, sem érzéke nincsen ilyen eszmék iránt. A tanuló-ifjúság kedélyére másként és más eszközökkel hatunk, mint a tudós gyülekezetre; a gyászoló női közönséget meghatjuk egy-két szívreható szóval, mely a férfiakat hidegen hagyja.

A szónoknak számot kell vetnie hallgató közönségével, s a szívnek azt a húrját kell megrezgetnie, mely a legkönnyebben ad hangot.

Ennél azonban még fontosabb, hogy a tárgyától egészen áthatott szónok maga is átérezze mindazt, amit hallgatóival éreztetni akar. A régi latin szabály ma is érvényes: „si vis me flere, dolendum est primum ipsi tibi” — magyarul: „ha azt akarod, hogy sirjak, előbb neked is sirnod kell.” A hideg szónok meggyőzhet, de ha lelkesedni nem tud,

minket sem lelkesíthet; ha mélyebben érezni nem tud, mélyebb érzést bennünk sem kelthet.

A nagy szónokok, midőn a hallgatók szívével játszanak, tulajdonképpen önmaguk is játékaik az érzelmeknek, csupán szócsövei azoknak a belső hangoknak, melyek a hallgatókat megkönnyeztetik, riadó lelkesedésre, a szenvedély hullámozására indítják.

Csak hogy a szónoknak, midőn már a hallgatók érzelmét meghódította, fölül kell a maga érzelmén kerekednie, hogy az akaratot irányíthassa.

Az ellágyuló, könnyező, el-elakadó szónok kiejti kezéből a gyeplőt, s ott lankad el, hol éppen a legnagyobb erőre volna szüksége. A szenvedélyt felkorbácsolva, azt meg is kell fékeznie, hogy hatatosan működő erővé változzék, s ne fokozódjék vak dűhhé.

Az érzelmek keltéséhez kell az úgynevezett *szónoki tehetség*, melyet megtanulni nem lehet. Ez az a belső hæv, mely a szónok szívéből árad ki, mely ellenállhatatlan erővel ragad magával; ez teszi a forradalmi időkben a szónokot millió meg millió ember akaratának az urává.

7. Az akarat irányítása.

Nem csekélyebb jelentőségű az *akarat irányítása* sem. Ez a szónok tulajdonképpen való célja. A meggyőzés, az érzelmekeltés közvetve mind ezt a célt szolgálják.

Előbb fel kell világosítania a hallgatót, hogy minő az igazság, melyet hirdet — ezért bizonyít, magyaráz, példákkal igazol, — aztán kíváncsúnak és szépnek kell feltüntetnie, hogy megszerettesse a hallgatókkal — ez az érzelemre való hatás; végül

az *ismert-et* és *megkedvelt-et* célul tűzi ki, mintegy mondván: akarjatok ti is ilyenek lenni. Pl. Kossuth Lajos festi a magyar tengerpartot, a felséges Lujza-
 útát, a tengert, mely a világgal összeköti Magyar-
 országot, s végül lelkesedve buzdítja, hogy építsük
 ki a flumei vasutat, hogy legyünk közel a tengerhez,
 „Tengerhez magyar, el a tengerhez!” Nyilvánvaló
 tehát, hogy az akaratirányítást szükségképpen a
 meggyőzésnek és az indulatgerjesztésnek kell meg-
 előznie.

Az ember szívesen hajlandó megtenni azt,
 aminek hasznosságáról, jóságáról, szépségéről meg-
 van győződve. A bírák készségesen felmentik a
 vádlottat, ha a védő ügyvéd annak ártatlanságát
 bebizonyította, ha a szerencsétlen körülményeket,
 melyek az elkövetett bűnt mentik, vagy azt a bűn
 jellegétől megfosztják: szívrehatóan tudja festeni.

A szónoki beszéd szerkezete.

8. Bevezetés.

A szónoki műveknek is három része van: 1.
 bevezetés, 2. tárgyalás, 3. befejezés.

A bevezetésben el kell mondania a szónoknak,
 hogy *miről* s *minő szempontból* fog beszélni. A
 tárgy iránt *érdeklődést*, önmaga iránt *jóindulatot*
 kell a hallgatókban keltenie. Ne legyen *hosszú* és
 főleg ne *unalmas*, mert a hallgatók már eleve türel-
 metlenek vagy közönyösök lesznek, arra vigyáznia
 kell a szónoknak, hogy a bevezetés a legszorosabb
 összefüggésben legyen a tétellel.

Hogy mivel kezdi, az *méltó* a szónoktól, a
 tárgytól, s a körülményektől függ. A parlamenti
 beszédekben gyakran nincs is bevezetés, mert a

szőnyegen forgó tárgy, melyhez a szónokok hozzá szólanak, fölöslegessé teszi azt.

Az egyik szónok valamely találó *mesével*, a másik *hasonlattal*, a harmadik *ellentét*tel, a negyedik az *ünnepi alkalom fontosságának fejtegetésével* kezdi, mely őt a beszéd tartására készíti, ismét *mások abból a viszonyból indulnak ki, mely köztük és a beszéd tárgya vagy személye között van* (emlék-beszédeknel, — pl. Eötvös beszéde Szalay László felett).

A szónoki beszédek bevezetése annyira az egyéntől, függő, hogy szabályokba foglalni nem lehet. Önkényt kell annak jönnie, s a beszéd terjedelméhez kell alkalmazkodnia.

9. A tárgyalás.

A tárgyalásban mondja el a szónok mindazt, amit a tárgyra vonatkozólag tud. Itt bizonyítja be a tétel igazságát, itt cáfolja meg a tényleges vagy elképzelt ellenvetéseket. Ez a rész tehát a szónoki beszéd legfontosabb és legterjedelmesebb része.

A tétel *helyes osztályozásával* kezdődik, néha már eleve megszabja a szónok azt a rendet, melyben érveit elmondja, a szempontokat, melyekből a tételt vizsgálni fogja. Aszerint, aminő a tétel, s aminő a szónok logikája: ez osztályozás igen fontos dolog. Innen van, hogy a nagy szónokok munkája bár órák hosszáig tartott, néhány mondatban összefoglalható. Ezek a mondatok az egyes részeket jelentik.

A történeti tételeknél, törvényszéki beszédeknel azt a részt, mely a tények elsorolására szorítkozik, a régi retorok *elbeszélésnek* (narratio) nevezték, a másikat pedig a *bizonyításnak* (probatio). Az előbbi

arra való, hogy a hallgatót a tárggyal megismer-tesse, az utóbbi pedig arra való, hogy a tételt bebi-zonyítsa.

Minél rövidebb és áttekinthetőbb az előbbi rész, annál hatásosabb, minél részletesebb és kimerítőbb az utóbbi, annál jobban meggyőzi a hallgatókat.

Hogy az érvek csoportosításában bizonyos emel-kedésnek kell lennie, azt már régi szónokok is vallották. Ez a drámai fokozás abban nyilvánlik, hogy a szónok a tárgy fontosabb részét későbbre hagyja, s előbb a kevésbé fontossal végez. Célja az, hogy az érdeklődést mind jobban felkeltse, sőt fokozza is.

10. A befejezés.

A szónoki beszéd befejezése legyen rövid és hatásos.

A buzdításnak a befejezésben van helye, s hogy ez a buzdítás, vagyis az akarat-irányítás még hathatósabb legyen, a szónokok gyakran röviden összeszokták foglalni a beszéd főbb érveit (recapi-tulatio), s aztán mintegy összeponosított erővel hat-nak a kedélyre, meg az akaratra. Ezt az ostromot — mert bizvást anak tekinthetjük — a régiek elnevezték „amplificatio epilogi“-nak.

Leginkább megkap az olyan befejezés, mely a zárógondolatban csaknem költői lendületet vesz, a az elmét, meg a szívet egyaránt foglalkoztatja. Ez a csattanós vég nemcsak a szónoki, de egyáltalában minden költői műben szerencsés fogás, mert sokáig megmarad, mintegy végső accord a szívben. Pl. Gyönyörű a befejezése Eötvös beszédének, melyet Szalay László fölött tartott. A szónok kifejtette a tárgyalás folyamán, hogy Szalay a nemzeti lét

átalakulásán fáradozott, de munkáját nem fejezhette be — a szónok hallgatóihoz fordul, s lelkesedve mondja: „*fejezzük be!*“

11. *A szónoki beszéd fjai.*

A szónoki beszédeknek számos faja van, aszerint, amint a *politikai* vagy *társadalmi* élet ad reá alkalmat.

Vannak: 1. *parlamentari* vagy *politikai*, 2. *törvénytörvényes*, 3. *egyházi*, 4. *akadémiai* s 5. az ügynevezett *társadalmi beszédeknek* egész sora (megnyitó-, záró-, ünnepi-, gyász-, búcsúztató-, beiktató-, iskolai, stb. beszéd).

Ahol a parlamentarizmus virágzik, ott legfőbb a *parlamentari beszéd*; (ide tartozik a *programm-*, s *beszámoló beszéd* is). Tartalmuk a közéletet, az állam kormányzást érdeklő kérdések.

A *törvénytörvényes beszédek* vagy vádlók vagy védők; a *fenyítő törvénytörvényes* vagy esküdtszék előtt tartják az ügyészek és ügyvédek, még pedig a nyilvánosság előtt.

Az *egyházi beszédek* vagy prédikációk (ide sorozzuk a *halotti* vagy *búcsúztató beszédet* is) a vallás és erkölcs kérdéseit fejtegetik.

Az *akadémiai beszéd* csak a legújabb időben keletkezett, mióta a tudományos vagy szépirodalmi társulatok elhunyt tagjaik emlékére gyászünnepeket rendeznek. Céljuk az elhunyt érdemeinek méltatása, avagy szónoki formában tárgyalt tudományos és művészeti kérdések fejtegetése.

A *társadalmi* vagy *alkalmi beszédek* a társasélet egy-egy ünnepi mozzanata ad alkalmat,. Rendszeren kisebb terjedelműek és kisebb jelentőségűek, azért kevesebb gondal is készülnek. Nem ritkán

rögtönzöttek, vagyis a szónok nem készül elő reá, hanem amikor kigondolja, rögtön el is mondja.

Végül, amint már a történetírásnál említettük, a történetírók is szoktak *beszédeket* szólni az események közé, melyeket *históriai* beszédeknek szoktak nevezni.

12. A szónok egyénisége.

Az a sajátos viszony, mely a szónok és a hallgató között van, hogy t. i. szemtől-szemben állanak egymással, s így a hatás gyakran nemcsak attól függ, hogy mit mond, hanem ki, hol és hogyan mondja, szükségessé teszi azt, hogy: 1. a szónok *jó*, 2. *feddhetetlen* jellemű, 3. *szerény* ember legyen. Mind a három nagyon fontos dolog, ha tekintetbe vesszük, hogy a szónok az egyetlen művész, aki közvetlenül érintkezik a hallgatóival. Ha nem *jó* ember, azokat az erkölcsi igazságokat, melyeket ékes szóval hirdet, nem hisszük el, mert ellenmondást látunk szavai és tettei között; ha nem *feddhetetlen* jellemű, hiába korholja a társadalmat, hiába buzdít bármily üdvös dologra, nem indulunk utána, mert nem bizunk benne; ha nem *szerény*, viselkedése bántó lesz, s a túlságos biztosság hányivetésnek tetszik, s bennünk azt a gyanút kelti, hogy lelkesedése mesterkelt.

Az erkölcsi erővel, jósággal felruházott szónokot vakon követjük, mert szeretjük és bizunk benne; a belső meggyőződés igéző széppé teszi a reszkető hangot, s a bátortalanul, elfogultán kezdődő beszéd, hahogy később szárnyakat ölt, ellenállhatatlanul magával ragad.

13. A szónoklás művészete.

Nem mesterség, hanem művészet, mert születni kell reá. Arra adhatunk útmutatást, hogy *miként tanulja be* az elkészített szónoki művet, hogy *miként hangsúlyozzon*, hogy *ügyeljen a kiejtés helyességére*, hogy *tartsa az egyes összefüggő részek után szünetet*, hogy *hol kell a hangnak emelkednie*, *hol kell szomorú*, *hol víg arccal mondani*, *hol rohamosabban*, *hol lassabban*; sőt szabályozhatjuk jóhiszeműleg a taglejtéseket is, de az olyan szónok, akit illetően módon kell betanítani, csak ügyes beszélő vagy recitáló lesz, igazi szónok soha.

Az *értelmes beszéd* úgy viszonylik a szónokláshoz, mint valamely költeménynek értelmes elolvasása a szavaláshoz. Mindkettőt megértjük, de *nem érezzük át*; művészet az, ha a szónok érzelmeit mintegy átülteti hallgatói szívébe, ha tehát az értelmi rész mellett az érzelmit is teljesen érvényre tudja juttatni.

Ez az, amire szabályt felállítani nem lehet. Valami belső hang súgja meg, hogy hol kell a szónoknak festenie, hol lelkesednie és lelkesítenie, hol remegjen a hangja, hol remegtessen, hol legyen szelid, mint az esti fuvallat, s hol mennydörgő, mint az ég zengése.

Nem tagadhatjuk, hogy hosszú gyakorlat kell ahhoz is, hogy a született szónok művészetének tetőpontjára jusson, mintegy önmagából fejlődjék ki, tudása, mértéke legyen; aminthogy az is kétségtelen, hogy a gyakorlat a kevésbé tehetséges szónokot is ügyes szónokká teheti.

Mint természetes feltételek a következők kívánatosak:

1. *Legyen épkezláb ember*, — mert a testi

fogyatkozást: félszem, púposság stb. csak a legnagyobb szónoki tehetség tudja a hallgatókkal feledtetni.

2. *Beszélő-szervei legyenek épek*, — a selypítés, dadogás vagy komikai, vagy kínos hatással van a hallgatóra.

3. *Legyen szép, s lehetőleg erős hangja*, — mert a szép hangra a festésnél, a szenvedélyek, a részvét, a bánat kifejezésénél nagy szükség van.

4. *Legyen kifejező arca*, — mert az arcjáték éppen olyan lényeges a szónoknál, mint a színésznél.

5. *Legyenek arányosak a kézmozdulatai*, — mert az idétlen vagy szögletes, avagy betanult mozdulatok sokat rontanak a hatáson.

6. *Legyen elegendő műveltsége*, hogy a közönségnek legalább akkor, mikor beszél, tanftója lehessen.

7. *Legyen benne tűz és lélek*, hogy az érzelmek — ne a szavaiból, hanem a szívéből eredjenek.

A szónoklat története.

1. A görögöknél.

A görögöknél, főleg pedig Athénben, a köztársaság korában élénk volt a nyilvános élet, minden görög polgárnak kötelessége lévén, hogy a közügyekben részt vegyen, a szónoklat hatalmas lendületet vett.

A peloponnesusi háború előtt és után szerepeltek a legkiválóbb görög szónokok. *Perikles* maga is, aki hosszú ideig állott az athéni kormány élén, mint teljes hatalmú archon, kiváló szónok volt, legalább *Thukydides* így emlékezik meg róla kitűnő művében.

A demokrácia túlzásai felszínre vetették az úgynevezett népszónokokat, (demagógok), akik a népszája íze szerint kevés művészettel, de nagy hatással szónokoltak. A köztársaság hanyatlása korában, midőn a makedon Fülöp kezdett Görögország ügyeibe beleavatkozni, lépett fel a legnagyobb szónok, kinek a neve a mai napig mint a szónoklat megszemélyesítése szerepel: *Demosthenes*.

Ez a *Demosthenes* (Kr. e. 381—322) a hagyomány szerint óriási lelkierővel küzdötte le nyelvhibáját, ugyanis dadogott, s később mégis Görögország legelső szónokává lőn. A hazaszeretetnek és lelkesedésnek ellenállhatatlan erejével igyekezett hazáját attól a veszélytől megmenteni, mely makedoni Fülöp részéről fenyegette, e célból tartotta örökké híres „Philippikái“-t, melyek mind Fülöp ellen irányultak. Politikai ellenfele egy szintén jeles szónok volt: *Aischines*. Evvel folytatott Demosthenes szónoki párviadalt, s a „koszorúról“ tartott beszédével legyőzte.

Azok a beszédek, melyek Demosthenes műveként reánk maradtak, az erkölcsi erőnek nagy hatalmával, a lelkesedésnek tisztaságával s a szónok céljának nemességével hatnak reánk.

Valóképpen a szónokot hallani és nem olvasni kell, s néha a legremekebb beszédet is csak fele részben élvezzük, ha nem hallottuk. Demosthenes szónoki tehetségének nagyságát abból következtetjük, hogy nemzetére a legizgatottabb politikai viszonyok között irányadó tudott lenni.

Mióta Görögország megszűnt önálló állam lenni, a szónoklat is hanyatlott; a meggyőződés melege helyett a hideg szónoki cifraságok léptek. Szónoki iskolák keletkeztek, de a mesterek csak tanításra

szorítkoztak, s a közélet eseményeire hatással nem voltak.

2. A rómaiaknál.

A szónoklat a rómaiaknál csak a köztársaság vége felé kezdett virágzni, addig a túlságosan józan, s hatalma terjesztésére szorítkozó római nem törődött sokat a szónoklattal. Mondják, hogy a vak *Appius Claudius*, *Marcus Porcius Cato* jeles szónokok voltak, de erről csak a későbbi írók tesznek tanuságot.

A plebejusok és patriciusok politikai küzdelmének idejében már több alkalom nyílik a szónoklat gyakorlására, de ezek is inkább szenvedélyes hangú vitatkozásoknak váltak be, s minthogy a latin nyelv maga is nyers és fejletlen volt, a szónoklat művészi formát alig öltött.

K. e. az első században, tehát akkor, midőn Görögország is római főhatóság alá került, s a görög műveltség megkezdette Rómában is a hódítást, mind számosabban lépnek a szónoki pályára. *Crassus*, *Antonius*, *Julius Caesar* kiváló szónokok, voltak, s *Hortensius*, mint a legnagyobb római szónoknak, Ciceronak a vetélytársa gyakran elragadta hallgatóit ékesszólásával.

A római előkelő ifjak Görögországba egy-egy nevezetesebb retor-iskolába mentek szónoklatot tanulni s nem is tartották igazán művelt rómainak azt, aki nem járt görög bölcsészhez vagy szónokhoz iskolába.

A leghíresebb római szónok az arpinumi *Marcus Tullius Cicero* volt (K. e. 106—43). Századokon át egészen a mai korig ő volt az európai szónokok mestere. Cicero beszédeit olvasták az ifjak az isko-

lában, az ő szónoki-elméleti művei voltak a legáltalánosabban elterjedve, s a *ciceroi-stil*, a *ciceroi-körmondat* divatozott mindenütt.

Szónoki művei között van egynehány elméleti („*De oratore*“, „*De claris oratoribus*“), a legnagyobb rész azonban tényleg elmondott, vagy el nem mondott, de kidolgozott beszédek. Örök mintaképei a nagyszabásu *védő*, *vádló* és *politikai beszédeknek*. Történeti nevezetességre jutottak a *Catilina* ellen tartott beszédei, melyekkel Catilinát leleplezte és Rómát a titokban forrongó összeesküvéstől megmentette; híres a zsaroló *Verres* ellen tartott vádló beszéde; kiválók a *Gneius Pompeius mellett* s az *Antonius ellen* mondott beszédei. Tudását dialektikai ügyességét legfényesebben a védő-, és vádló-beszédekben ragyogtatta. Akit Cicero védett, az előre tudhatta, hogy nyert ügye van. A latin stilus Cicero-nál érte el fejlődésének, eleganciájának a netovábbját.

A császárság idejében hanyatlott a szónoklat, mert eleven, mozgalmas, jogokért küzdő politikai élet nem volt. Inkább elméleti szónoki művek keletkeztek. Pl. *Quintilianus* nagy műve („*Institutiones oratoriae*.“)

3. A magyaroknál.

Az alkotmányos élet, mely hazánkban több száz esztendős, mindig adott alkalmat arra, hogy a szónoklatot műveljék, ámde nem szabad felednünk, hogy az országgyűléseken elmondott beszédek csak e század elején kezdték jegyezni, s hogy az országgyűlés, közigazgatás, törvénykezés nyelve hosszú ideig *latin* volt. Kiváló szónokok lehettek, s voltak

is, (Mátyás király, Verbőczy István), de ezekről csak a történetírók emlékeznek meg.

A XVI. és XVII. században a katolikus és protestáns vitázók sorában olyan kiváló egyházi szónokokat találunk, mint *Pázmány Péter*, *Káldi György*, *Telegdi Miklós*, *Szenczi Molnár Albert*, *Gieleji Katona István*, *Alvinczi Péter*.

A XVIII. században a latin szónoklat virágzott. Minden iskolának meg volt a maga jeles orátora, s ezek mind Cicero műveinek olvasásán képződtek. Az országgyűléseken latin beszédek tartottak, sőt még később is a római klasszikusok idézeteivel tarkították szónoklataikat.

A XIX. század harmadik tizedében nyeri vissza régi jogát a nemzet nyelve, mely századokon át, a független Erdélyt nem számítva, száműzve volt a hazából. A nemcsak papíron, de valósággal meglevő alkotmányos élet hozta meg a politikai szónoklatnak szokatlan felvirágzását.

A század elején híres szónok hírében állott *Felsőbükki Nagy Pál*, majd a 30—40 évektől kezdve mind sűrűbben lépnek fel a jelesebbnél-jelesebb politikai szónokok. A magyar országgyűlés vezérférfia csaknem mind kitűnnek szónoki tehetségükkel. Klasszikai műveltség, erős nemzeti szellem és a lelkesedésnek heve jellemzi *Kölcsey Ferencet*, kinek mintaszerű beszédei, s egy remek filozófiai szónoki műve: a „Parainesis“ (Intelmek unokaöccséhez) maradt reánk. Széles látókör, európai műveltség és a gúnynak szokatlan erős fegyvere tették kiváló szónokká *Széchenyi Istvánt*.

A jelesebb szónokok közé tartozik *Eötvös József*, a költő, regényíró és államférfi (akadémia emlékbeszédei Szalay Lászlóról és körösi Csoma Sándor-

ról, mintaszerűek); *Szemere Bertalan*, *Wesselényi Miklós*, *Dessewffy Aurél*, *Deák Ferenc*, „Felirati javaslatai“ s egyéb beszédei az érvek súlyával és a logika világosságával meggyőző szónokok között első helyet biztosítanak Deák Ferencnek.

A legnagyobb magyar szónok, kit bizvást a világ legbámulatosabb tehetségű szónokai közé kell soroznunk: *Kossuth Lajos* volt, ki a forradalom előtt és alatt éppen szónoki nagy tehetségével nemzete ügyének intézőjévé vált.

Kossuth Lajosban minden föltétele megvolt a nagy szónoknak. Szép, daliás alak, beszédes, lelkes szem és arc, mely minden indulatot, minden érzelmet ki tud fejezni; hang, melynek érces csengése, lágy suttogása van, mely a szenvedély romboló dühét éppen úgy ki tudja fejezni, amint az imaszerű magasztosságig emelkedik; ragyogó költői képzelet, mely tele van virággal, képpel, hasonlattal, s főleg az érzelmeken uralkodik föltétlenül; sok és széleskörű tudás: mindez megmagyarázza, hogy miért lehetett az egyszerű ügyvédből Magyarország kormányzója, s mindvégiglen bálványozott alakja.

A forradalom után következő két évtizedben pangott nálunk a szónoklat, de az 1867-kidi kiegyezés óta a parlamenti élet mozgalmassága, a szólás-szabadság, az egyesületi élet virágzása újra jeles szónokokat nevelt. *Eötvös Károly*, *Szilágyi Dezső*, *Apponyi Albert*, *Ugron Gábor* stb. válnak ki politikai szónokaink közül.

IV. Fejezet.

Az értekező próza elmélete.

1. *Mi az értekezés?*

Értekezés minden prózai mű, melynek az a célja, hogy valamely tudományos kérdést oktatás céljából kifejtсен. Aszerint, amint a kérdés kisebb vagy nagyobb terjedelmű, az értekezés is rövid (pl. cikk, bírálat, felolvasás, kisebb fajta tanulmány), vagy hosszú (egész tudományos mű, mely néha kötetekre terjed).

A történeti eseményekről szóló értekezés: a történetírás körébe vág, arról már beszéltünk.

A *természettudományok* (fizika, természetrajz, földrajz, vegytan), a *bölcsészet* (lélektan, logika, erkölcstan, társadalmi tudomány stb.), *jogtudomány*, *mathematika*, *csillagászat*tan kérdései egyaránt szolgálhatnak az értekező próza tárgyául.

Ide tartoznak az iskola céljaira készült kisebb-nagyobb terjedelmű kézikönyvek is, melyek a tudomány egyes ágait rövid vonásokban tárgyalják.

2. *Mikor válik az értekezés retorikai művé?*

Az értekezésnek az a célja, hogy oktasson, tehát főleg az észhez szóljon, ámde ha csupán száraz adatok gyűjteménye, melyben a szerző az előadásra gondot nem fordít, s csak arra van gondja, hogy *mit* mond el, arra nincs, hogy azt *szépen* mondja el: *retorikai művé* nem válik.

A tudománynak minden ága alkalmas arra, hogy egyes kérdéseiről ne csak *okosan*, hanem *szépen* is írjunk, csak megfelelő stilusunk és előadó

ügyességünk legyen. Az orvos, ha jó stilisztája és a száraz adatokba mintegy lelket tud önteni, a legelvontabb kérdéssről is élvezetesen fog írni, ugyanezt mondhatjuk a tudományok többi ágainak művelőiről.

Liebig Justus „Vegytani levelei“, *Hermann Ottó* természetrajzi és *Greguss Gyula* fizikai értekezései tudós-költők műveiként hatnak reánk éppen az előadás és nyelv művészi gondjával.

3. Az értekezés anyaga, forrása, szerkezete.

Az értekezésnek minden jelenség, akár a külső, akár a belső világból vett, lehet az anyaga. Az a birodalom, melyet az emberi tudás felölel, nyitva van az értekező előtt. Választhat tetszése szerint.

A *tapasztalat* és a *tanulmány* a forrás, mint minden műnél, mely nemcsak kedélyünkre, hanem elménkre akar hatni, s célja az, hogy igazságot derítsen ki.

Az értekezőnek is előbb össze kell minden anyagot hordania, azt rendeznie kell, s csak azután öntheti formába. A megérlelt, átgondolt és formába öntött gondolatok összesége lesz az értekezés.

Itt is fontos dolog, hogy legyen *eleje*, *dereka* és *vége*, vagyis: bevezetése, tárgyalása és befejezése.

A bevezetés tájékoztat a tételről, azt röviden megmagyarázza, fontosságát előre jelzi.

A *tárgyalás* minden szempontból meggyőzően kifejti; ahol kell, bizonyít, ahol kell, cáfol, a kevésbé világos kérdéseket megvilágítja; természetes sorrendben okoskodik, amint erről már a szerkesztés tanában megemlékeztünk.

A *befejezés* a végső eredménynek rövid összefoglalása, sőt gyakran a jól kifejtett tételt a tárgyalással fejezzük be, mert a befejezés teljesen fölösleges

4. Az értekezés stílusa.

Az értekező azt akarja, hogy megértsék, ezért stílusának is olyannak kell lennie, hogy az olvasó rögtön megértse. Ezen kívül a tárgy élvezetessé tétele megkívánja azt is, hogy szép, választékos legyen a stílus.

A stilisztikában részletesen fejtegettük, hogy minő tulajdonságok teszik a stílust érthetővé, Legyen világos, a gondolatok természetes egymásutánja, s nyelv tisztasága, a tulságos tömörség és bőbeszédűség kerülése olyan dolgok, melyekre az izléssel bíró értekezőt külön figyelmeztetni sem kell.

• Elvezetessé, vagyis kellemessé a felfogás és a stílus választékossága teszi a tárgyat, ámde nem közömbös, hogy kikhez szól a értekező. Az olvasó közönség műveltsége igen gyakran az irányadó. Másként kell írunk a „művelt“ közönségnek, másképpen az ifjuságnak, másképpen a népnek. Hogy melyiknek, hogyan írjunk, erre nézve szabály felállítani nagyon nehéz dolog. Az olvasó közönség tudásának mértékét kell ismerni, hogy se keveset ne tételezzünk fel róla, mert akkor unalmasakká válunk; se igen sokat, mert akkor nem ért meg minket.

A tudományos kérdések népszerű fejtegetése aránylag kevés embernek sikerül, mert vagy az egyik, vagy a másik végletbe szoktak esni. Ez alapos, de száraz és élvezhetetlen, az ügyesen ír, de fölületes, Mindenesetre a középútat kell választanunk, mert a végletekben mozgók eltévesztik a célt szemök elől.

5. Az előadás formája.

Az értekezés előadásának négyféle módja van:

1. Az értekező maga beszél, még pedig vagy egyes szám vagy többes szám első személyben.

Szokottabb ez utóbbi, mert ha folyton maga magát beszélteti, néha szerénytelennek tűnik fel. Az előadásnak ez a formája a legáltalánosabb és a legtermészetesebb. Terjedelmesebb művet más formában alig tudunk elképzelni (pl. tudományos munkát).

2. *Az értekező beszél egy második vagy harmadik személlyel*, ez az úgy nevezett *dialogus* vagy párbeszéd. Sokrates, a görög bölcs, volt ennek az előadó-formának a mestere; utána főleg Platon, a Sokrates tanítványa, használta. Az élőszóval való oktatásra rendkívül alkalmas, mert az elmét folyton működésre: gondolkodásra készíti, de nagyon ügyesnek kell annak lennie, aki a párbeszéd gondolatmenetének vezetésére, a kérdések fölvetésére vállalkozik, mert jóeleve kell tudnia a kérdések egész láncolatát, a párbeszédben résztvevő; személyeket olyaténképpen kell szerepeltetnie, hogy mindenik a maga részéről hozzájáruljon a megbeszélendő igazság megállapításához. A dialogusnak ez a belső szövődéke ne legyen mesterkéltén összebogozott, hanem lássék mindvégig természetesnek.

Platon bölcséleti dialogusai az előadás e módjának utólérhetetlenül szép mintái. Ezt olvasván, azt képzeljük, hogy drámai cselekvény foly le lelünk szemei előtt, elvek és vélemények küzdelme bontakozik ki, s végül a győzelemre jutó fél eszméi, mint minden oldalról és minden szempontból megvitatott igazságok kerülnek ki a harcból.

A dialogus-forma, éppen mert nagyon nehéz, nem vált használatossá.

3. *Az értekező kérdéseket intéztet magához, s c kérdésekre megfelel.* A hit tételeit, a dogmatikát szokták ilyen formában tárgyalni. Világos és egyszerű módja az olyan igazságok tanításának, melye-

ket bizonyíthatni vagy cáfolni nem kell. Az értekező rendszeren két személyt állít az előtérbe: az egyik felveti a kérdést, a másik röviden, világosan megfelel reá. Ha hosszabb terjedelmű értekezésben használjuk, a kérdéseknek olyanoknak kell lenniök, hogy a tárgyat minden szempontból kifejtessék a felelővel, ez pedig csak úgy történhetik meg, ha a kérdések önkényt folynak egymásból, s a tárggyal a legszorosabb összefüggésben vannak.

4. *Az értekező levél-formában mondja el azt, amit a tárgyról tud.* A levél egyéb prózai (költői) műfajokban is használatos, az értekezés is elfér ebben a keretben, sőt érdekesebbé válik, mert az író egyénisége közvetlenül és keresetlenül nyilatkozhatik meg benne. A rómaiaknál *Cicero*, *Plinius* levelei, a magyar irodalomban főleg *Kazinczy* levelei fontosak, minthogy ezekben a levelekben gyakran egész értekezések vannak közbeszöve az irodalomra vonatkozó művészeti, esztétikai kérdésekről.

V. Fejezet.

Az értekező próza rövid története.

1. *A görögöknél.*

Az értekező próza is először a görögöknél fejlődött ki, s olyan hatalmas mesterek juttatták virágzása tetőpontjára, mint *Sokrates*, *Platon* és *Arisztoteles*.

Sokrates (Kr. 470—399) mint gyakorlati bölcselő szerepelt. Csodálatosan nemes egyszerűség, becsületesség, jószág teszük őt a szó igaz értelmében mintaemberré. A görög bölcsészet óriása: *Platon* tanítványa volt neki, s hogy Sokratestől, aki nem írt

egy sort sem, mégis sokat tudunk, azt Platonnak és Xenophonnak köszönhetjük, ez utóbbi is tanítványa volt. A két tanítvány eszméi közősek voltak a mesterével, s Platon a dialogust is tőle tanulta. Sokrates Athen ifjúságának tanítója volt, az *önismeret* első hirdetője („ismerd meg fenmagadat, görögül: gnoti seauton, latinul: nosce te ipsum”); az *erkölcsös élet és az igazság keresése* volt életének két főcélja, s midőn ellenségei törvényszék elé állították, s avval vádolták, hogy istentagadó és megrontja az ifjúságot, inkább meghalt, hogy sem önmagával ellenkezésbe jöjjön.

Platon (Kr. e. 429—348) a világ egyik legnagyobb bölcselő szelleme volt. Sokratesnek az oldalán tiz esztendeig tanult, s a mesternek haláláig leghívebb barátja és tanítványa volt. Szülővárosában Athénben húsz évig tanította a philosophiát. Művei, melyekben Platon költői lelke visszatükröződik, a bölcsészetnek azt az irányát alapították meg, melyet máig is *idealizmusnak* vagy *platonizmusnak* neveznek. A platoni dialogushoz foghatót sem tartalomra, sem nyelvre nem irtak azóta sem.

Aristoteles (Kr. e. 384—322) a stageirai bölcs, Platonnak volt a tanítványa, Nagy Sándornak a nevelője, ő is Athénben tanított hosszabb ideig. Rengeteg sokat irt. A tudás minden ágában kiváló volt, s elméjének *rendszerező* képessége őt minden idők legnagyobb gondolkodójává tették. Azok az elvek, amelyek szerint a *retorikát* és *poétikát* osztályozta, ma is érvényben vannak, s két ezer év múlva is sok dologban ő a világ első tekintélye. Előadásának nem a dialogus a formája, hanem az elbeszélő.

2. A magyaroknál.

A magyar értekező próza lassan fejlődött. A legelső nyomát a XVI. és XVII. század *vallási vitaközásaiban találjuk*. E vita-iratok közül *Pázmány Péter* főműve válik ki: a „Hodegus“, mely a keresztény vallás összes tantételeit bizonyítja, és

Ugyanebben a korban írja *Apáczai Cseri János* bölcsészeti munkáit, melyek nálunk korszakalkotók voltak; *Zrinyi Miklós* a költő, hadtörténeti értekezéseit, melyek kortörténeti szempontból megbecsülhetetlenek.

A XVIII. századnak jeles prózaírója *Faludi Ferenc*, aki fordított és eredeti műveiben kiváló stilisztának bizonyult, s erkölcsös életre buzdító irataival egy időben nagyon hatott a magyar olvasóközönségre. (Maximák).

Ugyanebben a században még említésre méltó prózaírók: *Révai Miklós*, *Kazinczy Ferenc* és *Kármán József*.

A XIX. század első felének *Kölcsey Ferenc* a legjelesebb értekezője (bírálatok, széptani tanulmányok), továbbá *Bajza József*, aki az ízlés fejlesztésére ugyis mint író, ugyis mint lapszerkesztő (Kritikai Lapok, Athenaeum) jótékonyan hatott.

Mióta a *Magyar Tudományos Akadémia* megkezdte a működését, egyesületek (Természettudományi Társulat, Történelmi Társaság stb.) keletkeztek, a prózaírodalom is minden tudományágban föllendült, s az újabb prózaírók között számosan vannak, akik a magyar prózaírodalomnak becsületére válnak.

TARTALOM.

Bevezetés	3
<i>I. A történetírás</i>	<i>5</i>
1. A történetírás elmélete	5
2. A történetíró forrásai	5
3. Minő ismeretekre van a történetírónak szüksége	6
4. Az előadás kétféle módja	7
5. Anyaggyűjtés, anyagrendezés	9
6. A történetíró stílusa	11
7. A történeti művek osztályozása	12
<i>II. A történetírás rövid története</i>	<i>18</i>
1. A görögök történetírása	18
2. A rómaiak történetírása	20
3. A magyar történetírás	22
<i>III. A szónoklat elmélete</i>	<i>27</i>
1. Bevezetés	27
2. A szónoki mű tárgya	28
3. A szónok forrása	28
4. Mivel győzi meg a szónok hallgatóit ..	29
I. Az érvek	30
a) Belső érvek. — A meghatározás	30
b) A következtetés módjai	31
c) Az egész és rész viszonya	31
d) Ok és okozat	32
e) Előző és következő	33
f) A körülmények	33
g) Hasonlóság (analógia)	34
h) Az ellentétesség	35
II. Külső érvek	35
a) A példa	36
b) Az idézet	36
c) A törvény	37
d) A tanúk vallomása	37
5. A cífolás	38
6. Miként hat a szónok a hallgatók érzel- mére	39

7.	Az akarat irányítása	40
	A szónoki beszéd szerkezete	41
8.	Bevezetés	41
9.	A tárgyalás	42
10.	A befejezés	43
11.	A szónoki beszéd fajtái	44
12.	A szónok egyénisége	45
13.	A szónoklás művészete	46
	A szónok története	47
1.	A görögöknél	47
2.	A rómaiaknál	49
3.	A magyaroknál	50
IV.	<i>Az értekező próza elmélete</i>	53
1.	Mi az értekezés	53
2.	Mikor válik az értekezés retorikai művé	53
3.	Az értekezés anyaga, forrása és szerkezete	54
4.	Az értekezés stílusa	55
5.	Az előadás formája	55
V.	<i>Az értekező próza rövid története</i>	57
1.	A görögöknél	57
2.	A magyaroknál	59

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

